

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

การวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการความรู้ เรื่องข้าวไร่ : กรณีศึกษา วิถีชีวิตของชุมชนปกากะญอที่ปลูกข้าวไร่ ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นการวิจัยเพื่อรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับข้าวไร่ที่มีตามวิถีชีวิตของชุมชนปกากะญอ การทบทวนวรรณกรรมและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจึงมีความสำคัญในเบื้องต้นของการศึกษา จึงขอกล่าวรายละเอียดจากการทบทวนวรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. วิถีชีวิตของชุมชนปกากะญอ
2. การปลูกข้าวไร่ชุมชนปกากะญอ
3. ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนด้วยเทคนิคการจัดการความรู้
4. ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง
5. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ
6. กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. วิถีชีวิตของชุมชนปกากะญอ ของพื้นที่ห้วยสัตว์ใหญ่

บริเวณพื้นที่ของตำบลห้วยสัตว์ใหญ่ แบ่งการปกครองออกเป็น 11 หมู่บ้าน คือ บ้านเฉลิมเกียรติพัฒนา บ้านฟ้าประทาน บ้านป่าละอู บ้านห้วยผึ้ง บ้านเฉลิมพร บ้านโคนมพัฒนา บ้านคลองน้อย บ้านเฉลิมราชพัฒนา บ้านโปร่งสำโหร่ง บ้านหนองสะแก และบ้านปากคลอง โดยชุมชนกะเหรี่ยง หรือ ปกากะญอ อยู่ในหมู่ 3 บ้านป่าละอู

ประวัติดั้งเดิม เชื่อว่า ชาวกะเหรี่ยงคู่หนึ่งเดินทางมาจากอิเบตเพื่อเดินทางลงมาทางใต้ ต่อมาผู้เมียชาวกะเหรี่ยงคู่นี้มีความเห็นแตกแยกกัน โดยฝ่ายหนึ่งต้องการอพยพต่อไป แต่อีกฝ่ายต้องการหยุดเพียงเท่านั้น เมื่อความเห็นไม่ตรงจึงหย่าร้างกันและแบ่งลูกกัน โดยลูกที่อยู่กับแม่เรียกตัวเองว่า โมถิ แปลว่าไก่แม่ หรือเรียกว่ากะเหรี่ยงโปว์ ส่วนลูกที่ไปกับพ่อ เรียกว่า ป่าถิ แปลว่าไก่พ่อ หรือที่เราเรียกว่ากะเหรี่ยงสะกอว์ ปัจจุบันมีชื่อเรียกชนเผ่านี้แตกต่างกันไป คือ กะเหรี่ยง คะเรนนี้ กะหร่าง ปกากะญอ ในจังหวัดเพชรบุรี ราชบุรี เรียก กะหร่างหรือชาวไทยเผ่ากะเหรี่ยงสะกอว์ และกะเหรี่ยงที่เป็นชื่อชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงโปว์ ส่วนคำว่า ปกากะญอ แปลว่า มนุษย์หรือคนที่มีชีวิตและวัฒนธรรมเรียบง่าย รักความสงบ รักสันโดษ

วิถีชีวิตและการดำรงชีพของชาวปกากะญอในพื้นที่ป่าละอู ชาวกะเหรี่ยงมีการดำรงชีพด้วยการพึ่งพิงธรรมชาติตลอด วิถีชีวิตของกะเหรี่ยงมีลักษณะการดำรงชีพแบบเศรษฐกิจพอเพียง มีอาชีพทำการเกษตรที่ปลูกพืช คือ ข้าวไร่ ถั่วฝักยาว อ้อย งา แง แตงร้าน แตงไทย แตงเปรี้ยว แตงโม ยาสูบ ผักชี ผักกาดเขียว ฟักทอง ถั่ว บวบเหลี่ยม บวบกลม ฟัก บวบงู ข้าวโพด ข้าวฟ่าง เต๋อ ย ผักปลัง ขมิ้นขาว ขมิ้นอ้อย ขมิ้นชัน เผือกถั่ว ฝักยาว มันแดง มันขาว มันเถา มันสำปะหลัง มันสาคุ พริก มะเขือ กระเจี๊ยบ มะแว้งเครือ มะแว้งเถา มันแกว ดอกสร้อยไก่ ดอกดาวเรือง ดอกกำมะหยี่ ฝ่าย เป็นต้น รอบๆ บ้าน เลี้ยงไก่ เป็ด หมู วัว (ฐิติมา เวชพงศ์, 2553)

ด้วยวิถีชีวิตของชาวปกากะญอ ต้องอยู่กับธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพ จึงมิได้ตัด ฟัน โค่นต้นไม้เพื่อบุกรุกพื้นที่ไปเรื่อย แต่จะมีลักษณะครอบครองพื้นที่เพื่อเป็นที่ทำกิน ตามจำนวนสมาชิกของครอบครัวที่อยู่ในพื้นที่นั้นตั้งแต่วัยรุ่นปู่ ย่า ตา ยาย โดยในแต่ละครอบครัวจะมีพื้นที่ปลูกข้าวไร่ ปลูกพืชหลายประเภทผสมผสาน

กันไป และเก็บรักษาต้นไม้ใหญ่ ๆ ไว้เป็นร่มเงาให้กับข้าวและพืชในพืชที่ หรือเรียกได้ว่า เป็นการเกษตรแบบผสมผสาน (จักรภูมิ วิจิตรสมุทร, 2551)

2. การปลูกข้าวไร่ชุมชนปกากะญอ

2.1 สภาพพื้นที่ที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวไร่

ข้าวไร่เป็นพืชที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่สูง ในสภาพพื้นที่ที่ปลูกข้าวไร่มี 2 รูปแบบ คือ รูปแบบที่ 1 ปลูกแบบไร่เลื่อนลอยที่บุกเบิกพื้นที่ไป เมื่อปลูกเสร็จจะปล่อยให้เป็นพืชที่ว่างเปล่า และรูปแบบที่ 2 การปลูกแบบหมุนเวียน โดยปลูกข้าวไร่ในสภาพพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ประมาณ 1 ปี แล้วปล่อยให้ว่างเพื่อให้ดินพักตัว แล้วกลับมาปลูกใหม่ การปลูกข้าวไร่ทั้ง 2 รูปแบบ นิยมปลูกแบบผสมผสานที่ปลูกผสมพืชต่างๆ เข้าไปด้วยกัน ส่วนแหล่งน้ำอาศัยแหล่งน้ำจากธรรมชาติ จากปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมาในแต่ละปี (อาคม กาญจนประโชติ, 2531) ด้วยการเพาะปลูกที่ต้องอาศัยปริมาณน้ำฝนในการเพาะปลูก จึงทำให้ปลูกได้เพียงปีละ 1 หากปีใดมีปริมาณฝนน้อย หรือแล้งจัด ผลผลิตของข้าวไร่จะได้จำนวนน้อยไม่พอเพียงกับการบริโภคภายในครัวเรือน ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมาอย่างยาวนาน จนเป็นเหตุให้เกษตรกรบางรายเลือกปลูกข้าวไร่ เพื่อไปประกอบอาชีพอื่นแทน

2.2 สายพันธุ์ของข้าวไร่

สายพันธุ์ข้าวไร่ มีข้าวไร่ 2 ลักษณะ คือ พันธุ์ข้าวเหนียว และพันธุ์ข้าวเจ้า สายพันธุ์ข้าวไร่ดั้งเดิมเจริญเติบโตขึ้นได้ดีในสภาพของแต่ละพื้นที่ การเลือกใช้สายพันธุ์ข้าวไร่ดั้งเดิมที่การพัฒนาสายพันธุ์โดยธรรมชาติให้เหมาะสมกับดิน น้ำ และอากาศ จะส่งผลให้ได้ผลผลิตที่ดีกว่าการนำสายพันธุ์ข้าวไร่ของพื้นที่อื่นมาเพาะปลูก

2.3 กระบวนการปลูกข้าวไร่

จากการศึกษาของริเรองรอง รัตนวิไลสกุล (2551) ศึกษาวิธีการปลูกข้าวไร่ของเกษตรกรในพื้นที่ศูนย์ภูฟ้าพัฒนา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ได้กล่าวถึง ขั้นตอนการปลูกข้าวไร่ไว้ 8 ขั้นตอน คือ

1. ช่วงเดือนที่ทำการเพาะปลูกข้าวไร่ นิยมปลูกในช่วงฤดูฝนเพื่อให้มีปริมาณน้ำฝนได้เพียงพอกับการเจริญเติบโตของข้าวไร่
2. การเตรียมพื้นที่ทำการเพาะปลูกข้าวไร่ เริ่มจากการถางไร่และเผาหญ้า เพื่อให้ขี้เถ้าจากการเผาไหม้กลายเป็นปุ๋ยที่ดีในการเจริญเติบโตของข้าวไร่ในรอบต่อไป
3. สายพันธุ์ข้าวไร่ที่ใช้ในการเพาะปลูกมากที่สุด คือ ข้าวหอมที่เป็นสายพันธุ์ดั้งเดิม ที่สืบทอดต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ
4. พิธีกรรมการเพาะปลูก มีความเชื่อและมีพิธีกรรมต่างๆประกอบการเพาะปลูกข้าวไร่ คือเริ่มตั้งแต่มก่อนหยอดเมล็ดข้าว ช่วงข้าวตั้งท้องและช่วงเก็บเกี่ยว โดยมีผู้ประกอบพิธีคือชาวจ้าเป็นผู้ดำเนินการทำพิธี
5. วิธีการปลูกข้าวไร่ หลังจากเตรียมดิน ขุดหลุมเป็นหลุมด้วยการกระทุ้งดินให้เป็นหลุม แล้วหยอดเมล็ดพันธุ์ลงไปไม่มีการกลบ หลังจากนั้น 7-15 วัน ข้าวจะค่อยๆ งอก ในระหว่างการเพาะปลูก ญาติพี่น้องแต่ละหมู่บ้านจากช่วยกันมาปลูก และเก็บเกี่ยว
6. การกำจัดวัชพืชของข้าวไร่ ระหว่างที่ข้าวเจริญเติบโต เกษตรกรจะคอยถอนวัชพืชด้วยการถางหรือบางรายใช้น้ำเกลือฉีดพ่นทำลายวัชพืช
7. การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์เพื่อใช้ในการเพาะปลูกในปีต่อไป โดยจะเลือกเมล็ดพันธุ์ที่จะใช้ในปีต่อไปไว้ นำไปตากแดดให้แห้ง จากนั้นเก็บไว้ในกระสอบป่าน

8. การเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวไร่ เมื่อข้าวโตออกรวงจึงใช้เคียวเกี่ยวข้าวมาเกี่ยวไว้ มัดรวมกันแล้วตากแดดไว้ 1-2 วัน จากนั้นนำมาพาดลงกับพื้นปูรองด้วยพลาสติกและเก็บข้าวลงกระสอบเป็นการเสร็จสิ้นกระบวนการทำข้าวไร่

หรือจากการศึกษาของเมธา ฤนอมพันธุ์ (2547) การตัดสินใจปลูกข้าวไร่ของเกษตรกรในจังหวัดชัยภูมิ กล่าวถึงขั้นตอนการปลูกข้าวไร่ไว้ดังนี้ คือ

1. เกษตรกรนิยมปลูกข้าวไร่ทั้งข้าวจ้าวและข้าวเหนียว โดยเริ่มปลูกในช่วงฤดูฝนที่มีน้ำฝนเพียงพอต่อการเพาะปลูก

2. การเตรียมดิน พื้นที่ของจังหวัดชัยภูมิเป็นพื้นที่ภูเขา จะใช้รถไถตะเพื่อตากดิน แล้วไถแปรเพื่อคาควัชพืชออกจากแปลง พร้อมย่อยดินให้ละเอียด

3. การเตรียมเมล็ดพันธุ์ เมล็ดพันธุ์มาจาก 2 วิธี คือ การเก็บเมล็ดพันธุ์จากครั้งที่แล้ว หรือ การรับเมล็ดพันธุ์จากบริษัทเอกชน

4. การเพาะปลูก มีการปลูกด้วย 3 วิธี คือ 1)การหยอดเป็นหลุม ใช้จอบขุดเป็นหลุม หยอดเมล็ดพันธุ์ 8-10 เมล็ด 2)ปลูกด้วยการโรยเป็นแถวตามแนวคาคร่องของรถไถ 3) ปลูกแบบหว่านโดยหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วคราดกลบ

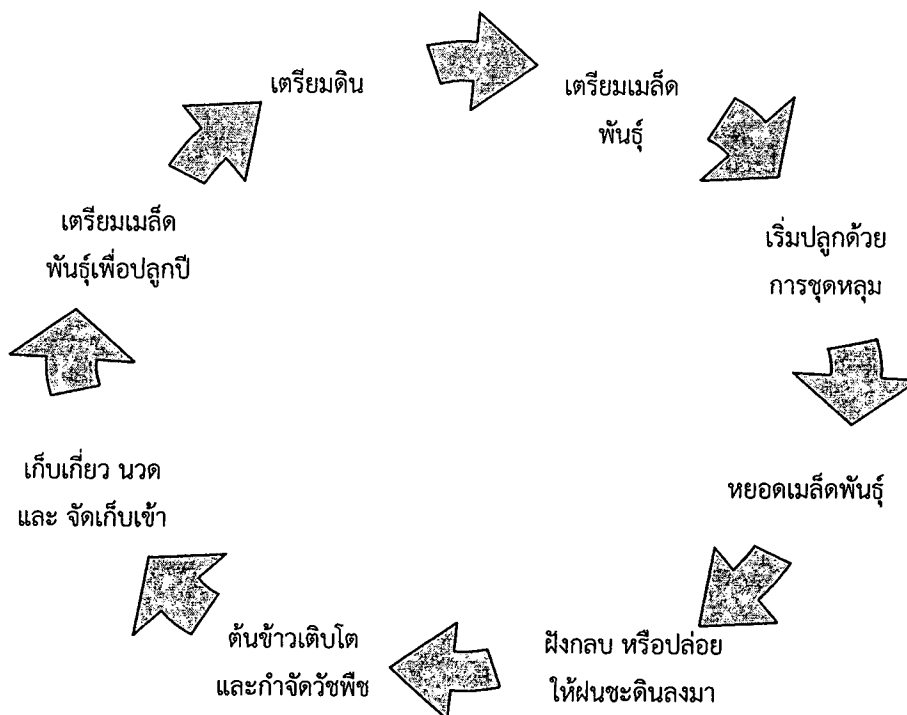
5. การใส่ปุ๋ย มีการใส่ปุ๋ยรองพื้นก่อนปลูก ใส่ตอนข้าวตั้งท้อง

6. การกำจัดวัชพืช หลังจากข้าวงอก 20 วัน กำจัดวัชพืชและใส่ปุ๋ย เพื่อให้ข้าวเจริญงอกงาม

7. การเก็บเกี่ยว เก็บเกี่ยวข้าวมาแล้วนำไปตากแดด แล้วจึงนำไปนวด พร้อมเก็บเข้ายุ้งฉางหรือจำหน่ายต่อไป

8. เก็บเมล็ดพันธุ์ไว้เป็นพันธุ์เพื่อใช้เพาะปลูกในปีต่อไป

จึงได้สรุปขั้นตอนของการปลูกข้าวไร่ ไว้เป็นผังแผนภูมิการปลูกข้าวไร่ ดังภาพด้านล่างนี้

ภาพที่ 1 ขั้นตอนของการปลูกข้าวไร่

2.4 ปัญหาที่พบจากการปลูกข้าวไร่

1. การขาดน้ำทางการเกษตร ที่เกิดจากสภาพภูมิอากาศที่แปรปรวน ปริมาณน้ำฝนมีไม่เพียงพอต่อการเจริญเติบโตของต้นข้าว (ทรงเชาว์ อินสัมพันธ์, 2534)

2. ความอุดมสมบูรณ์ของดินที่ลดลง เนื่องจากเพาะปลูกติดต่อกันมายาวนาน คุณภาพของดินลดลง ผลผลิตจะลดลงตามไปด้วย

3. ปริมาณของวัชพืช วัชพืชที่ขึ้นมาแย่งอาหารของต้นกล้า ทำให้คุณภาพของผลผลิตไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร หากต้องใช้ยามาฆ่าวัชพืชทำให้มีต้นทุนของการเพาะปลูกที่สูงขึ้นและสภาพของดินยังมีคุณภาพที่แย่งลง

4. การแพร่กระจายของโรคพืช และแมลงที่เป็นศัตรูของข้าว โรคที่เกิดกับต้นข้าวที่พบบ่อย คือ โรคใบไหม้ โรคเชื้อราในใบข้าว นอกจากนั้นศัตรูของพืชมีทั้ง นก หนู มด ที่คอยกินเมล็ดพันธุ์

5. ความแปรปรวนของพันธุ์กรรมข้าวที่เกิดจากการปนของข้าวสายพันธุ์ข้าว (ดำเนิน กาละตี:มปป.)

สรุปการเพาะปลูกข้าวไร่ มีทั้งการปลูกข้าวเช้าและข้าวเหนียว ซึ่งในแต่ละที่มีขั้นตอนในการปลูกคล้าย ๆ กัน คือ เตรียมดิน เตรียมเมล็ดพันธุ์ เริ่มปลูกด้วยการขุดหลุม หยอดเมล็ดพันธุ์ ฝังกลบ ต้นข้าวโตคอยดูแลไม่ให้วัชพืชขึ้น เก็บเกี่ยว นวดข้าว จัดเก็บเข้ายุ้งข้าว และแบ่งเมล็ดพันธุ์ไว้ปลูกครั้งต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของเมธา ถนอมพันธ์. (2547) การตัดสินใจปลูกข้าวไร่ของเกษตรกรในจังหวัดชัยภูมิ ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะพื้นที่ปลูกข้าวไร่เป็นที่ดอนราบ ดินร่วนปนทราย มีความอุดมสมบูรณ์ ไม่มีปัญหาเรื่องดิน น้ำฝนเพียงพอ ขั้นตอนการปลูกคือ เกษตรกรเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ทำพันธุ์ เวลาปลูกไม่คลุกเมล็ดข้าวด้วยสารเคมี มีการไถเตรียมดิน 2 ครั้ง ใช้แรงงานคนโรยเป็นแถว ใส่ปุ๋ยเคมี ใช้แรงงานคนกำจัดวัชพืชและการเก็บเกี่ยว ปัญหาในการปลูกข้าวไร่ คือ ผลผลิตข้าวมีราคาต่ำ มีการระบาดของโรคแมลงและวัชพืช การป้องกันกำจัดโรคแมลงและวัชพืชใช้ต้นทุนสูง เงินลงทุนและแรงงานไม่เพียงพอ ปัจจัยที่ตัดสินใจปลูกข้าวไร่ได้แก่ ภูมิประเทศเหมาะสม ดินอุดมสมบูรณ์ มีประสพการณ์ มีขนบธรรมเนียมประเพณี มีรายได้ มีกระบวนการเพาะปลูกง่ายและเก็บเกี่ยวง่าย หรืองานวิจัยของเพ็ง เช็งชื่อ (2550) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาระบบการปลูกข้าวไร่แบบผสมผสานอย่างยั่งยืนในภาคเหนือของลาว ผลการศึกษาพบว่า ความเข้าใจในองค์ความรู้พื้นฐานของเกษตรกรที่เกี่ยวข้องกับการปลูกพืชบนที่ดอนติดต่อกันหลายปี และความสัมพันธ์ของพืชกับดินเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อการพัฒนาเทคโนโลยีการปลูกพืช ได้สำรวจ 4 หมู่บ้านที่มีความแตกต่างกันของชาติพันธุ์และขนบธรรมเนียมประเพณีในระบบการปลูกข้าวและระบบการปลูกพืชอื่นจะแตกต่างกันแต่มีความคล้ายคลึงกันในคุณภาพของดิน ที่ได้จากสีของดิน เนื้อดิน และความแข็งของดิน หรืองานวิจัยของจักรภูมิ วิจิตรสุนทร. (2551) ศึกษาเรื่องการใช้เทคโนโลยีในวิถีชีวิตของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงบ้านขุนตื้น ตำบลสบโขง อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า วิถีชีวิตของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงบ้านขุนตื้นอาศัยและพึ่งพาธรรมชาติ ดำรงชีวิตอยู่กับการทำข้าวไร่หมุนเวียน โดยอาศัยธรรมชาติ ระยะเวลารอบในการทำข้าวไร่ 7-8 ปี ที่ผ่านมายังใช้เทคโนโลยีรูปแบบเดิม มีรถไถสำหรับปลูกข้าวแบบนาดำ และไม่มีกานำสารเคมี หรือยาฆ่าแมลงมาใช้ในระบบผลิต งานวิจัยของอาคม กาญจนประโชติ. (2531) ศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อผลผลิตข้าวไร่ในไร่เกษตรกรภายใต้สภาพการปลูกบนที่สูง ผลการศึกษาพบว่า ข้าวซึ่งเป็นพืชหลักให้ผลผลิตต่ำมากไม่เพียงพอต่อการบริโภค เกษตรกรใช้พันธุ์ข้าวแบบดั้งเดิม และความอุดมสมบูรณ์ของดินต่ำ จึงทดลอง 3 ปัจจัยของการใช้เทคโนโลยีแผนใหม่ ผลการทดลองพบว่า การเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าวไร่เป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพต่อการปรับปรุงผลผลิตข้าวไร่ให้เพียงพอต่อการบริโภคบนพื้นที่สูง และเป็นวิธีการที่สะดวกต่อการถ่ายทอดเทคโนโลยีในพื้นที่ด้วย และงานวิจัยของพิมพ์นภา ขุนพิลึก. (2547) ศึกษาเรื่อง สมรรถนะการผสมเพื่อผลผลิตและองค์ประกอบผลผลิตในการผสมพันธุ์ระหว่างข้าวไร่และข้าวนาสวน ผลการศึกษาพบว่า

การปรับปรุงพันธุ์ข้าวไร่เพื่อให้ได้ผลผลิตสูงและมีองค์ประกอบผลผลิตที่ดีนั้น สามารถกระทำได้โดยวิธีการคัดเลือกพันธุ์ลูกผสมที่ได้จากการผสมระหว่างพันธุ์ข้าวไร่และข้าวนาสวน

3. ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนด้วยเทคนิคการจัดการความรู้

ความรู้ที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ในแต่ละบุคคลเป็นพลังอันยิ่งใหญ่ในการขับเคลื่อนให้ชุมชนเกิดการพัฒนา การตั้งศักยภาพโดยให้แต่ละบุคคลถ่ายทอดประสบการณ์ออกมารวมกันกลายเป็นพลังของความรู้ในแต่ละชุมชนได้ โดยนำข้อมูลทั้งหมดสร้างเป็นฐานข้อมูลความรู้ของชุมชน เพื่อนำไปประกอบการตัดสินใจหรือต่อยอดในการพัฒนาชุมชนให้เจริญก้าวหน้าต่อไป จากการทบทวนวรรณกรรมจึงแบ่งประเด็นต่าง ๆ ที่น่าสนใจไว้ดังนี้

- 3.1 ความหมายการมีส่วนร่วม
- 3.2 ระดับการมีส่วนร่วม
- 3.3 เทคนิคการจัดการความรู้ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วม
- 3.4 กระบวนการจัดการความรู้

3.1 ความหมายการมีส่วนร่วม

ปาริชาติ วลัย เสถียร; และคณะ (2548) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเป็นการพัฒนาโดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้นจนสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดจากโครงการ

นภาพรรณ ทั้งบุญ (2546) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การให้ประชาชนในพื้นที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจ มีส่วนร่วมปฏิบัติการ มีส่วนในผลประโยชน์ และมีส่วนร่วมในการประเมินผล

ปาริชาติ สถาปิตานนท์; และคณะ (2549) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเป็นแนวทางในการพัฒนา หรือเป็นกลยุทธ์หลักในการสนับสนุนให้กระบวนการพัฒนาชุมชนดำเนินการไปอย่างมีประสิทธิภาพ

สิริมาณี สังคะพัฒน์ (2548) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมทำได้ในระดับต่างๆ คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน การมีส่วนร่วมในการได้รับประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

จึงสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมเป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกในกลุ่มหรือชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น ลงมือปฏิบัติ มีส่วนในผลที่เกิดขึ้น ตั้งแต่เริ่มต้นโครงการจนสิ้นสุดโครงการ

3.2 ระดับการมีส่วนร่วม

ระดับการมีส่วนร่วมที่หลายระดับที่แตกต่างกันไป โดยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2547) ได้อธิบายระดับการมีส่วนร่วมไว้ 5 ระดับ ดังนี้

1. ระดับการให้และรับข่าวสาร เพื่อเกิดการตระหนักรู้ และเกิดความรู้ โดยให้คนมีส่วนร่วมคือ โฆษณาทางสื่อ ตั้งตู้แจกข้อมูลข่าวสาร เอกสารแจก ทำวีดิทัศน์ จัดนิทรรศการ เปิดศูนย์ข้อมูลข่าวสาร จัดหมายข่าว รายงานทางโทรทัศน์ หรือเพื่อชักชวนเข้ามาร่วมในกระบวนการ ทำได้โดย จัดทัศนศึกษา การประชุมชี้แจง เป็นต้น

2. การปรึกษาหารือ เพื่อให้ข้อมูลและรับฟังข้อคิดเห็นของผู้มีส่วนร่วม โดยใช้เทคนิค คือ การประชาพิจารณ์ การจัดงานแสดง จัดเสวนา การเยี่ยมชมโครงการเพื่อให้ข้อมูลและรับข้อมูล การสนทนากลุ่มย่อย หรือเป็นการรวบรวมข้อมูลผู้มีส่วนร่วม ทำได้โดยทำแบบสอบถาม จัดทำแบบฟอร์มการแสดงความคิดเห็น การสัมภาษณ์รายบุคคล การแสดงความคิดเห็นผ่านเว็บไซต์

3. การร่วมคิดร่วมทำเพื่อเกิดการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดอย่างเต็มที่โดยการชักชวนให้เข้าร่วมกระบวนการ

4. การเป็นหุ้นส่วนหรือภาคี เพื่อสร้างมิตรร่วมกันและชักชวนให้เข้าร่วมกระบวนการ โดยจัดตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษา จัดเวทีอภิปรายมีส่วนได้เสีย และ การทำแผนที่ความคิด

5. การเสริมพลังอำนาจเพื่อให้ผู้มีส่วนร่วมได้มีส่วนในการตัดสินใจ โดยต้องการรวบรวมข้อมูลจากประชาชนจะใช้เทคนิคการลงคะแนนเสียงพร้อมชักชวนให้ปฏิบัติคำแนะนำจากภาคประชาชน

3.3 เทคนิคการจัดการความรู้ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วม

ธรรมชาติของมนุษย์กระบวนการคิดจะเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาโดยธรรมชาติ และมนุษย์พร้อมเรียนรู้และปรับตัวเองเพื่อความอยู่รอดในการดำรงชีวิตอยู่ตลอดเวลาอยู่แล้ว ดังคำกล่าวของ อีวานส์, คริสติน่า (2552) การเรียนรู้เป็นธรรมชาติของมนุษย์เช่นเดียวกับการกินและการนอน และการเรียนรู้เกิดขึ้นตามธรรมชาติผ่านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนทางสังคมทั้งหลาย ดังนั้นเมื่อมนุษย์เรียนรู้ก็เกิดการสั่งสมเป็นความรู้ในตัวบุคคล หรือที่เรียกว่า ความรู้ที่ฝังอยู่ในคน (Tacit Knowledge) และเมื่อมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ หรือถ่ายทอดความรู้ ระหว่างบุคคล สู่กลุ่มคน หรือชุมชน ที่เรียกว่าความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) นั้นด้วยกระบวนการจัดการความรู้ จึงก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งกับตนเองและผู้อื่น จึงควรทำความเข้าใจกระบวนการจัดการที่เป็นกระบวนการสร้างให้คนเกิดความร่วมมือและสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมและชุมชนได้ต่อไป

Lussier and Hendon. (2013) กล่าวว่าความรู้ คือ การแสดงความเชื่อ หรือความคิดในการรับรู้ข้อมูลของแต่ละบุคคล ที่แสดงออกมาเป็นการกระทำที่สามารถนำสู่การพัฒนาองค์กรได้

Bouncken and Pyo. (2002) การจัดการความรู้เกี่ยวข้องกับทักษะการเรียนรู้ การอธิบาย และการสื่อสารของผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในเรื่องนั้น ภายในกระบวนการที่เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนหรือองค์กรเข้าไปร่วมพูดคุยและสื่อสารเรื่องราวต่างๆ

พิชิต เทพวรรณ (2554) การจัดการความรู้ หมายถึง ความรู้เป็นความเข้าใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือแนวคิด ทฤษฎี ที่สามารถนำไปปฏิบัติใช้ในลักษณะต่างๆ ได้

วิจารณ์ พานิช (2548) การจัดการความรู้ หมายถึง เครื่องมือเพื่อการบรรลุเป้าหมายอย่างน้อย 4 ประการ คือ เป้าหมายของงาน บรรลุเป้าหมายการพัฒนาคน บรรลุเป้าหมายการพัฒนาองค์กรไปเป็นการเรียนรู้ และบรรลุความเป็นชุมชน ความเอื้ออาทรระหว่างกันในการทำงาน

สรุปได้ว่า การจัดการความรู้ คือ เครื่องมือในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ความเข้าใจที่มีอยู่ในแต่ละบุคคล ให้มาพูดคุย สื่อสารระหว่างกลุ่ม ระหว่างองค์กร ระหว่างชุมชน เพื่อนำพัฒนาให้บรรลุเป้าหมายของแต่ละชุมชนต่อไป

ดังนั้นเมื่อนำการจัดการความรู้มาเป็นเครื่องมือในการรวบรวมภูมิปัญญาภายในชุมชนแล้วจึงก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม คือ ทางตรงเกิดการรวบรวมองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาที่สะสมมาอย่างยาวนาน ทางอ้อมยังเกิดประโยชน์ในด้านการสร้างผู้นำของชุมชน การสร้างเครือข่ายการทำงานร่วมกันใน

ระหว่างชุมชน การแลกเปลี่ยนความรู้ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ระหว่างกลุ่มและระหว่างชุมชน ได้เป็นอย่างดี ดังที่ พิชิต เทพวรรณ (2555) กล่าวไว้ ถึงการแลกเปลี่ยนความรู้เกิดความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ คือ

1. สร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Socialization) เพราะเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่าง จนพัฒนาเป็นแนวคิดใหม่ให้เกิดการพัฒนาต่อไป
2. เผยแพร่ความรู้สู่ภายนอก (Externalization) ด้วยการเผยแพร่ผ่านสื่อในรูปแบบ เอกสาร หนังสือ รูปภาพ
3. การเปลี่ยนแปลงภายในตัวบุคคล (Internalization) เมื่อเกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การกระทำ ตัวบุคคลได้รับการพัฒนาความคิด เกิดทักษะในงานนั้นมากขึ้น

3.4 กระบวนการจัดการความรู้

กระบวนการจัดการความรู้ มีหลายลักษณะที่สามารถนำมาดำเนินการรวบรวมองค์ความรู้ได้ กระบวนการเรียนรู้ของ สำนักงาน ก.พ.ร. และสถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ (2548) มีกระบวนการที่ชัดเจน ที่ให้ชุมชนได้เรียนรู้และดำเนินการได้อย่างเป็นขั้นตอน ชัดเจน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การบ่งชี้ความรู้ (Knowledge Identification) เพื่อบ่งบอกว่าต้องการมีความรู้เรื่องใด หรือมีความรู้เรื่องนั้นพอหรือยัง เพื่อให้มีการกำหนดเป้าหมายร่วมกันอย่างชัดเจน
2. การสร้างและแสวงหาความรู้ (Knowledge Creation and Acquisition) การค้นหาความรู้ในเรื่องที่กำหนดไว้ว่ามีอยู่ที่แหล่งใดว่า ทั้งเอกสาร หรือตัวบุคคล เพื่อเวลารวบรวมความรู้จะได้มีเนื้อหาที่ครอบคลุมกับเป้าหมายที่กำหนดไว้
3. การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ (Knowledge organization) กำหนดโครงสร้างของการจัดเรียงเนื้อหาความรู้ต่าง ๆ
4. การประมวลและกลั่นกรองความรู้ (Knowledge Codification and Refinement) ปรับความรู้ที่ได้รับมาให้ถ่ายทอดความเข้าใจ และมีระบบตามมาตรฐาน หรือตามรูปแบบที่สังคมหรือชุมชนกำหนดขึ้นมา
5. การเข้าถึงความรู้ (Knowledge Access) การกำหนดแนวทางที่จะทำอย่างไรให้ผู้สนใจ หรือกลุ่มที่ต้องการให้ความรู้เข้าถึงความรู้นี้ได้ง่าย จะให้ระบบการสื่อสารที่ง่าย สะดวกและเหมาะสมกับบริบทของแต่ละพื้นที่
6. การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ (Knowledge Sharing) ทำได้หลายวิธีที่เผยแพร่เอกสารฐานความรู้ ไปยังกลุ่มเป้าหมายได้ด้วยกระบวนการต่าง ๆ เช่น การจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การสับเปลี่ยนงาน สร้างเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ กิจกรรมกลุ่มนวัตกรรม เป็นต้น
7. การเรียนรู้ (Learning) เมื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์แล้วสามารถ การนำความรู้ไปให้เกิดประโยชน์ในองค์การ ในชุมชน หรือสังคมของตนเองได้

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนด้วยเทคนิคการจัดการความรู้ เป็นกระบวนการที่เน้นให้มีการรวบรวมความรู้ แลกเปลี่ยนความรู้ รวมทั้งเผยแพร่ความรู้ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและต่อผู้อื่น ด้วยกระบวนการ 7 ขั้นตอน คือ การบ่งชี้ความรู้ สร้างและแสวงหาความรู้ จัดระบบความรู้ การประมวลและกลั่นกรองความรู้ เข้าถึงความรู้ แบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ และการเรียนรู้ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ปิยะนาถ บุญมีพิพิธ. (2551) ศึกษาเรื่องการพัฒนาแบบการจัดการความรู้ของสถานศึกษา ผลการศึกษาพบว่า องค์ประกอบของการจัดการความรู้ของสถานศึกษาประกอบด้วย 9 องค์ประกอบ คือ 1) การเตรียมการตามกระบวนการจัดการความรู้ 2) การนิเทศติดตามผล 3) การแบ่งปันและแลกเปลี่ยนความรู้ 4)

การจัดเก็บความรู้ 5)การเปลี่ยนแปลงค่านิยมและพฤติกรรมในการทำงานของบุคลากร 6)การวางแผน 7)การติดต่อสื่อสาร 8)การสร้างความรู้ 9)การยกย่องชมเชยและการให้รางวัล และงานวิจัยของ วลัยลักษณ์ อริยสัจเวทิน (2552) ศึกษาเรื่องการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น กรณีศึกษา : ผ้าจกคูบัว ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ผลการศึกษาพบว่า การจัดการความรู้เรื่องผ้าจกคูบัวมีการจัดพิมพ์องค์ความรู้ในลักษณะของหนังสือ นำเทคโนโลยีด้านคอมพิวเตอร์มาใช้จัดเก็บองค์ความรู้และเป็นสื่อการเรียนการสอน สร้างพิพิธภัณฑ์รวบรวมวัตถุที่เป็นตัวแทนขององค์ความรู้ ด้านกระจายองค์ความรู้สู่ชุมชนมีการจัดตั้งสถานที่ทอผ้าจก มีการเสริมหลักสูตรการเรียนการสอนผ้าจกภายในและภายนอกชุมชน รวมทั้งงานวิจัยของ สุนัดดา โสตา. (2538) ศึกษาเรื่อง เครื่องมือในกระบวนการผลิตข้าว รูปแบบชาวบ้านจากท้องนาสู่ท้องคน ภูมิปัญญาพื้นบ้านสะท้อนความสามารถในการสร้างสรรค์งานของมนุษย์ในสังคมชาวนา กรณีศึกษา บ้านอำเภอนาดี จังหวัดปราจีนบุรี ผลการศึกษาพบว่า เครื่องมือในกระบวนการผลิตข้าวเป็นตัวแทนทางวัฒนธรรมใน ส่วนหนึ่งที่สะท้อนวิถีชีวิตหลายแง่มุมเนื่องจากวัฒนธรรมในส่วนต่าง ๆ ล้วนเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน และยังแสดงถึงสภาพภูมิปัญญาทางสังคมว่าเป็นสังคมที่มีความคิด มีองค์ความรู้ และใช้ความสามารถพื้น ๆ ให้เป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิต

4. ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง

องค์กร หรือหน่วยงานในปัจจุบันต้องพบกับการแข่งขันอยู่รอบตัวทั้ง การแข่งขันกับหน่วยงานหรือธุรกิจประเภทเดียวกัน แข่งขันกับมาตรฐานที่กำหนดขึ้นจากทั้งภายในและภายนอกหน่วยงานกำหนดขึ้น รวมทั้งแข่งขันกับภาวะการเปลี่ยนแปลงหรือความไม่แน่นอนของสถานการณ์ต่างๆภายในประเทศ และภายในโลก ผู้จึงเป็นบุคคลหนึ่งที่มีความสำคัญกับองค์กรที่จะทำให้องค์กรเกิดการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์

มีหลายคนสงสัยว่า “ผู้นำใครก็เป็นได้” ในความเป็นจริงแล้วผู้นำที่สามารถนำองค์กรหรือชุมชนให้ขับเคลื่อนจนบรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้โดยผู้ร่วมทีมทั้งหมดและลูกค้าเกิดความพึงพอใจ บุคคลผู้นั้นจึงเป็นผู้นำที่มีภาวะผู้นำแท้จริง ซึ่ง Hughes (2006) ให้ความหมายของภาวะผู้นำ หมายถึง กระบวนการที่บุคคลหนึ่งให้กลุ่มดูแลและทำงานร่วมกัน และก้าวไปสู่ความสำเร็จตามที่เป้าหมายที่กำหนดไว้ ซึ่งเป็นภาวะผู้นำที่ผู้นำทุกคนต้องมี รวมทั้งผู้นำในยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาเช่นในปัจจุบัน ยิ่งต้องอาศัยผู้ที่มีคุณสมบัติของผู้นำการเปลี่ยนที่มีคุณลักษณะสำคัญ 6 ประการ คือ สร้างสรรค์ ทำงานเป็นทีม มีทักษะการฟัง มีความรับผิดชอบ และมีความรู้ซึ่งรู้คุณค่าในงานที่ทำ เพราะผู้นำที่มีคุณสมบัติทั้ง 6 ประการนี้จะทำให้เกิดการสร้างสรรคและเปลี่ยนแปลงองค์กรให้ทำงานได้เกิดประสิทธิภาพในการทำงาน

ผู้นำการเปลี่ยนแปลง แตกต่างจากการจัดการการเปลี่ยนแปลง จากการสำรวจของ American Management Association (Hughes, 2006) จากการเก็บข้อมูลผู้บริหาร 259 คน จากบริษัทชั้นนำ 500 บริษัท พบว่า องค์กรจะเปลี่ยนแปลง และนำไปสู่ความสำเร็จได้ต้องประกอบด้วย อันดับ 1 คือ ผู้นำร้อยละ 92 อันดับ 2 คือ ค่านิยมในการทำงานของพนักงานร้อยละ 84 อันดับ 3 คือ การติดต่อสื่อสารร้อยละ 74 อันดับ 4 คือ การสร้างทีมงาน 69 % อันดับ 5 คือ การศึกษาและฝึกอบรม 64 %

ขั้นตอนที่ผู้นำใช้เปลี่ยนแปลงองค์กร

ขั้นตอนที่ 1 ประเมินความรู้สึกของผู้ที่เกี่ยวข้องกับ หน่วยงาน องค์กร หรือบริษัท เช่น ผู้แทนชายจากบริษัทอื่นที่มาติดต่อกับองค์กร เพื่อช่วยกันพิจารณาการแข่งขันของตลาด ทิศทางและแนวโน้มการที่ตลาดจะพัฒนาไปในทางใด

ขั้นตอนที่ 2 สร้างรูปแบบความร่วมมือ เพื่อให้เกิดพลังสร้างสรรค์ผลงาน พร้อมพิจารณาบุคคลที่จะมาเป็นแนวร่วมในการพัฒนาองค์กร เพื่อสร้างพลังและนำพาให้กลุ่มร่วมกันทำงานเป็นทีม

ขั้นตอนที่ 3 สร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน ให้สมาชิกทุกคนในทีมงานมีส่วนร่วมในการพัฒนาวิสัยทัศน์และวางแผนกลยุทธ์ร่วมกัน เพื่อจะได้เกิดความเข้าใจ และยอมรับในสิ่งที่ต้องปฏิบัติต่อไปในอนาคต

ขั้นตอนที่ 4 สร้างมุมมองในการติดต่อสื่อสาร เพื่อกำหนดเส้นทางการติดต่อสื่อสารที่เป็นไปได้ อย่างมีมุมมองและมีกลยุทธ์ในการทำงาน

ขั้นตอนที่ 5 มีอำนาจอื่น ๆ ที่ทำให้เกิดมุมมองใหม่ ๆ เช่น จากผู้บริหาร หรือผู้กำหนดนโยบายในการทำงานที่จะมีอิทธิพลต่อระบบความคิด หรือโครงสร้างตามวิสัยทัศน์ในงานที่กำหนดขึ้น

ขั้นตอนที่ 6 วางแผนในการสร้างแนวทางการดำเนินงาน เพื่อกำหนดแผนงานการพัฒนา พร้อมประเมินผลงานตามแผนที่กำหนด มีการบันทึกและให้รางวัลกับบุคคลที่สามารถพัฒนาได้ตามแผนที่กำหนดไว้

ขั้นตอนที่ 7 รวมแนวทางการพัฒนา เช่น สร้างระบบโครงสร้าง นโยบายการเปลี่ยนแปลงที่เพิ่มขึ้น พร้อมทั้งส่งเสริมและพัฒนาลูกจ้างให้พัฒนาวิสัยทัศน์ของตนเองได้

ขั้นตอนที่ 8 กำหนดแนวทางในการดำเนินงานขององค์กร เพื่อเชื่อมต่อแนวทางและพฤติกรรมต่าง ที่คนในองค์กรต้องปฏิบัติตาม เพื่อให้งานนั้นประสบความสำเร็จได้อย่างแท้จริง

เมื่อผู้นำสร้างให้องค์กรเกิดการเปลี่ยนแปลง ตัวผู้นำก็ต้องสร้างภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงไปด้วย ในลำดับต่อไปจึงขอกกล่าวถึงทฤษฎีภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ทฤษฎีภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง

ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง 4 ประการ Bass ซึ่งเป็นกระบวนการของผู้นำที่กระตุ้นให้ผู้ตามเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมให้มีศักยภาพเพิ่มมากขึ้นให้มองเห็นถึงการพัฒนาตนเอง เพื่อนำไปสู่การพัฒนาของกลุ่มและองค์กร ซึ่งเหมาะกับสภาพการทองเที่ยวเชิงนิเวศที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ด้วยแนวคิดที่สรุป 4 ประการ คือ (รัตติกรณ์ จงวิศาล, 2549)

1. การมีอิทธิพลอย่างมีอุดมการณ์ หมายถึง พฤติกรรมหรือการกระทำของผู้นำที่ประพฤติตนเป็นแบบอย่างให้ผู้ตามปฏิบัติตามด้วยการยกย่อง เคารพนับถือ ไว้วางใจ จนทำให้ผู้ตามเกิดความภูมิใจ และผู้นำจะพยายามประพฤติปฏิบัติเหมือนกับผู้นำ และต้องการเลียนแบบผู้นำ โดยในงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยเน้นในเรื่องของความศรัทธา เพราะสอดคล้องกับลักษณะผู้นำของคนไทย อานันท์ ปันยารชุน (2545: 27) กล่าวถึงความศรัทธาไว้ว่า ความศรัทธาอยู่คู่กับตัวผู้นำ เมื่อไม่มีความศรัทธาจากผู้บังคับบัญชา ผู้นำก็ไม่อาจทำให้เกิดผลได้ ผู้นำต้องรู้จักช่วยเหลือผู้อื่น ผู้นำต้องสร้างความเชื่อมั่น ความโปร่งใส ยอมรับคำติชม วิพากษ์วิจารณ์และนำมาปรับปรุงตนเอง ซึ่งผู้นำที่รู้จักปรับปรุงข้อผิดพลาดของตนเองจะได้รับความเชื่อถือ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2545) ให้ความหมายความศรัทธาว่าหมายถึง ความมั่นใจในตัวผู้นำที่เชื่อว่าท่านผู้นี้สามารถแก้ปัญหา นำพาพวกเราไปได้ให้ถึงจุดหมาย ซึ่งทำให้พอใจ เต็มใจ และอยากทำงานร่วมไป ซึ่งสรุปความหมายของความศรัทธาได้ว่าหมายถึง พฤติกรรมหรือการกระทำของผู้นำที่พูด สัญญา ลงมือปฏิบัติ ด้วยความโปร่งใส และยุติธรรม เพื่อช่วยเหลือสมาชิกในกลุ่มหรือองค์กร ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลจะมีอย่างต่อเนื่องจนเกิดความไว้วางใจ และเชื่อใจระหว่างกัน จนผู้ตามปฏิบัติตามผู้ตามโดยยินยอม ไม่ต้องบังคับ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของบัณฑิต แทนพิทักษ์ (2540) ที่ผลจากการศึกษา พบว่าภาวะผู้นำของผู้บริหาร การใช้อำนาจของผู้บริหาร ความศรัทธาของครู และความพึงพอใจในงานของครูมีความสัมพันธ์กัน

2. การสร้างแรงบันดาลใจ หมายถึง พฤติกรรม หรือการกระทำที่ผู้นำพยายามกระตุ้นให้ผู้ตามเกิดแรงจูงใจภายในตน เพื่อให้เกิดความกระตือรือร้นภายใน ผู้นำจะกระตุ้นจิตวิญญาณของทีมให้มีชีวิตชีวา สร้างให้สมาชิกมีความคิดเชิงบวก สร้างเจตคติที่ดี

3. การกระตุ้นทางปัญญา หมายถึง พฤติกรรม หรือการกระทำที่ผู้นำพยายามกระตุ้นให้ผู้ตามคิดแก้ปัญหาด้วยตนเอง ด้วยแนวคิดใหม่ ๆ การทำงานใหม่ เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่ดีกว่า โดยกระตุ้นและให้กำลังใจกับสมาชิก พร้อมพัฒนาความสามารถของผู้ตามให้เข้าใจ และแก้ไขปัญห

4. การคำนึงถึงความเป็นปัจเจกบุคคล หมายถึง พฤติกรรม หรือการกระทำของผู้นำต้องให้ความสำคัญ และมองเห็นคุณค่าของผู้ตามเป็นรายบุคคล สนใจในความกังวลใจของแต่ละบุคคลเพื่อผู้ตามรู้สึกมีคุณค่า ผู้นำสนับสนุนให้มีการสื่อสารสองทาง

เนื่องจากในยุคปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ผู้นำที่บริหารงานโดยยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง คิดได้ ทำได้ เพียงผู้เดียวคงอยู่ไม่ได้ในยุคปัจจุบัน ภาวะผู้นำของยุคนี้ต้องสร้างแรงบันดาลใจให้สมาชิกในชุมชนรักชุมชนของตนทำและคิดถึงประโยชน์ของชุมชนเป็นหลักซึ่งสอดคล้องจากกับการสัมภาษณ์ ของผู้นำชุมชน ที่ ตำบลธำรงค์ อำเภอบ้านลาด กล่าวไว้ว่า “ ธรรมชาติของคนไม่ชอบให้ใครมาสั่ง คนเพชรบุรีไม่ใช่ใครสั่งให้ทำอะไรก็จะทำ เราต้องๆ ค่อย ๆ เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในงานของเขา พูดคุยและให้เขาเห็นประโยชน์ของการทำเขาจึงจะทำ และที่สำคัญเราต้องทำให้เห็นเป็นแบบอย่าง พูดจริง และทำจริง เขาก็จะเชื่อและศรัทธาเราเอง ” หรือ ภาวะผู้นำตามทฤษฎีการ เปลี่ยนแปลงเหมาะกับการทำงานในยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี เช่นงานวิจัยของน้ำผึ้ง โพธิ์งาม (2549) พบว่าภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงของผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบล ในเขตอำเภอมือง จังหวัดสุพรรณบุรีมีความสัมพันธ์ทางบวกกับประสิทธิผลของการปฏิบัติงานในระดับปานกลาง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุจิตา สมานพันธ์ (2548) พบว่า ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงของผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบลในจังหวัดยะลา มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับประสิทธิผลการปฏิบัติงาน หรือแม้ผู้ที่ทำงานกับชุมชนอย่างเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนในจังหวัดปัตตานี มีภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีความสัมพันธ์ทางบวกกับประสิทธิผลในการปฏิบัติงาน หรืองานวิจัยของปราณี โรจน์โรจน์ (2541) ที่ศึกษาภาวะผู้นำกับความเป็นเลิศด้านการบริหารของผู้บริหารโรงพยาบาลทั่วไปดีเด่น พบว่า ผู้บริหารของโรงพยาบาลต้องมีภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง 7 องค์ประกอบ คือ การสร้างบารมี การสร้างวิสัยทัศน์ การกระตุ้นทางปัญญา การสร้างแรงบันดาลใจ การคำนึงถึงเอกบุคคล การเสริมแรงทางบวก และการเสริมแรงทางลบ ซึ่งผู้นำแห่งการเปลี่ยนแปลงสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ โดยการสร้างวิสัยทัศน์ กลยุทธ์ ไปพร้อม ๆ กับการส่งเสริมและจูงใจผู้อื่นโดยไม่ใช้สิ่งของหรือวัตถุ แต่จะสร้างคุณค่าร่วมกัน

จึงสรุปได้ว่า ผู้นำในยุคปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ผู้นำในยุคนี้จึงควรมีคุณลักษณะของผู้นำการเปลี่ยนแปลง 4 ประการ คือ การมีอิทธิพลอย่างมีอุดมการณ์ การสร้างแรงบันดาลใจใน กระตุ้นทางปัญญา คำนึงถึงความเป็นปัจเจกบุคคล

5. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ

การวิจัยเชิงปฏิบัติ การวิจัยเป็นกระบวนการ หรือเครื่องมือในการพัฒนาชุมชน ที่นิยมนำชุมชนเป็นฐานของการวิจัย เพื่อส่งเสริมให้ทุกฝ่ายเข้ามาร่วมกันแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นร่วมกัน โดยนำทั้งศาสตร์ คือความรู้ที่เกิดจากการบูรณาการแนวคิด ทฤษฎีมาปรับใช้ และนำศิลป์ คือ กระบวนการที่เน้นการสร้างความสัมพันธ์ให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาร่วมกันด้วยความสมัครใจ การวิจัยที่เน้นชุมชนเป็นฐานในการฝึก

ชุมชนได้เข้ามาเรียนรู้ และฝึกความรับผิดชอบต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน เพราะประโยชน์จากการใช้วิจัยเป็นฐานไม่ได้ให้ความสำคัญเฉพาะของผลการวิจัย แต่ให้ความสำคัญที่ความเป็นจริงที่เกิดขึ้นจากผลการวิจัย (Stoecker, 2005) ซึ่งมีรายละเอียดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการดังประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

ความหมายการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

พันธุทิพย์ รามสูต (2540) กล่าวถึงกระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติ ไว้ว่า การที่นักวิจัยและนักปฏิบัติทำงานร่วมกันตลอดกระบวนการของการศึกษาค้นคว้า

องอาจ นัยพัฒน์ (2549) คือ การวิจัยที่ทำโดยนักวิจัยและคณะบุคคลที่เป็นผู้ปฏิบัติงานโดยมีจุดมุ่งหมายหลักในการปรับปรุงแก้ไขปัญหา ที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาที่สอดคล้องกับบริบทของสังคม และชุมชน

Schmuck (2006) คือ การวิจัยเชิงปฏิบัติเป็นการแก้ไขปัญหาก็ใช้กระบวนการให้บุคคลแสดงพลังอำนาจภายในตนเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและเกิดการพัฒนากลุ่มให้เป็นตามเป้าหมายของกลุ่มที่กำหนด

สรุปว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการ หมายถึง กระบวนการวิจัยที่มุ่งเน้นให้นักวิจัยและผู้ปฏิบัติได้ร่วมกันปรับปรุง พัฒนา และแก้ไขสภาพความเป็นจริงของชุมชน ด้วยกระบวนการ วางแผน ปฏิบัติ สังเกตและสะท้อนผล

รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการ Kemmis

รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ Kemmis (2002) กล่าวไว้มี 3 รูปแบบ คือ

1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเชิงเทคนิค (Technical Action Research) เป็นการพัฒนาคนให้ทำงานได้ประสบความสำเร็จและเกิดผลลัพธ์ที่ดีในการปฏิบัติงาน การวิจัยประเภทนี้ให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหา ความสำเร็จของการแก้ไข ซึ่งการดำเนินการวิจัยเน้นผู้วิจัยจากภายนอกเป็นผู้ดำเนินการวิจัยมากกว่าคนที่อยู่ภายใน

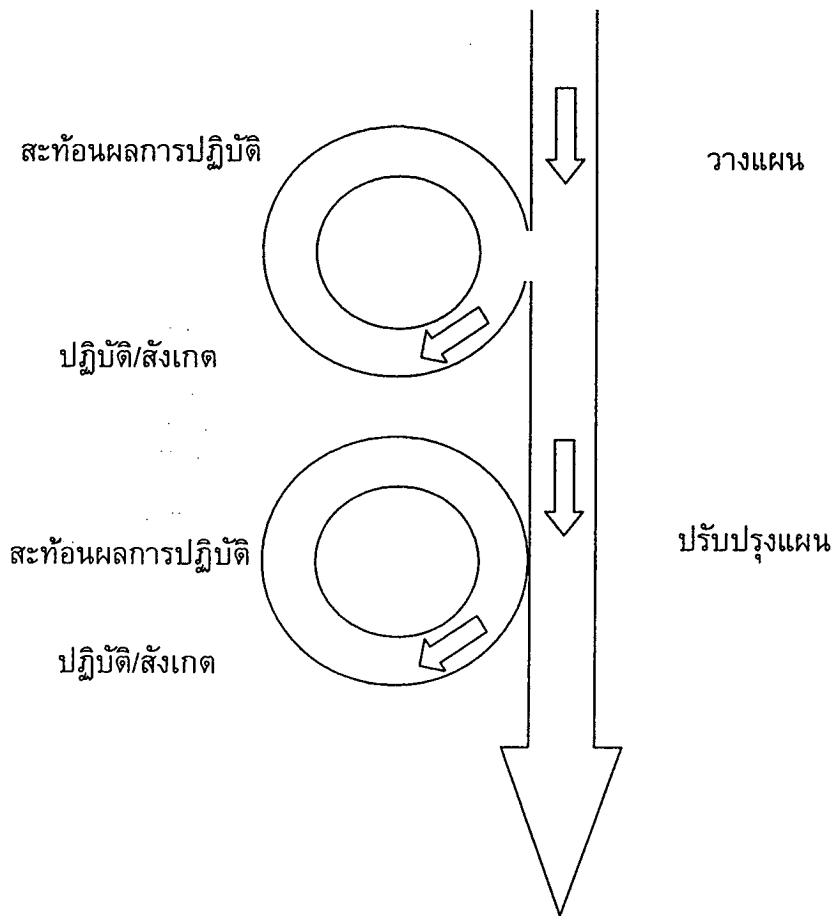
2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการจริง (Practical Action Research) มีลักษณะตรงกันข้ามกับรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการเชิงเทคนิคตรงที่ การวิจัยนี้เน้นให้คนภายใน หรือผู้ปฏิบัติเข้าใจกระบวนการทำงาน การนำเสนองาน และการสะท้อนผลงานของตนเอง เพื่อให้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจกับผลของการวิจัยนั้นสามารถนำไปใช้จริงได้

3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการเชิงวิพากษ์ หรืออิสระ (Critical / Emancipatory Action Research) เป็นการร่วมมือกันทำงาน ที่เน้นให้อิสระกับผู้วิจัยทั้งสองกลุ่มให้เกิดการพัฒนาตนเองอย่างเข้าใจ ตั้งแต่เริ่มมองปัญหา หาทางแก้ไขปัญหาไปจนถึงหาคำตอบที่เป็นผลลัพธ์ของโครงการที่ออกมา ภายใต้บริบทของสังคม และวัฒนธรรมของพื้นที่ที่วิจัย

กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

หลักพื้นฐานของการวิจัยเชิงปฏิบัติการมีสิ่งที่จะต้องคำนึง 3 ประการ (E.T. ,1996) คือ

1. การค้นหาหรือการเฝ้ามอง (Look) ข้อมูลหรือข้อเท็จจริง ที่เกิดขึ้นจริง
2. การคิด (Think) เป็นการสำรวจและวิเคราะห์หว่ามีอะไรเกิดขึ้น แล้วทำไมจึงเป็นเช่นนั้น
3. การปฏิบัติ (Act) เกิดจากการวางแผน การปฏิบัติและการประเมินผลการปฏิบัตินั้น

ภาพที่ 2 วงจรการวิจัยเชิงปฏิบัติการ Bachman
ที่มา : Mertler (2012)

กระบวนการวิจัย ที่ประกอบด้วย การวางแผน การปฏิบัติ การสังเกตและการสะท้อนผล ซึ่งมีรายละเอียดในแต่ละขั้นตอนดังต่อไปนี้ (Mertler , 2012)

1. การวางแผน ประกอบด้วยรายละเอียด คือ กำหนดประเด็นการศึกษาที่ชัดเจน หาข้อมูลพื้นฐาน ศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง และกำหนดขั้นตอนของแผนการดำเนินงานวิจัย
2. การปฏิบัติ การสังเกตเพื่อรวบรวมข้อมูล เป็นการดำเนินการตามแผนการวิจัย พร้อมเก็บข้อมูลที่สังเกตปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น โดยใช้เครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลได้หลายวิธี คือ การสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมกลุ่มย่อย (Focus groups) สังเกตแบบมีส่วนร่วม การใช้แบบสอบถาม การค้นคว้าหาจากเอกสารที่มีการบันทึกไว้ การบันทึกประจำวันและเขียนรายงานจากเหตุการณ์ต่างๆ
3. การสะท้อนผลการวิจัยและปรับปรุง คือการแลกเปลี่ยนมุมมองและสะท้อนผลการวิจัยกับผู้วิจัยภายใน และผู้วิจัยภายนอก เพื่อนำผลลัพธ์ที่ยังไม่ดี หรือยังไม่สมบูรณ์ไปวางแผนการวิจัย การปฏิบัติ และสะท้อนผลต่อไปเรื่อย
4. เมื่อการวิจัยสิ้นสุด ปัญหาที่เป็นที่มาของงานวิจัยได้รับการแก้ไขทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และปรับปรุงการทำงาน พร้อมกับสร้างองค์ความรู้ให้เกิดขึ้นกับการทำงานอีกด้วย

หลักสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติ คือ การเน้นความสัมพันธ์ของผู้ร่วมวิจัย กับผู้วิจัยที่ควรคำนึงถึง คือ (Stringer, 2007)

1. เน้นความรู้สึกที่เท่าเทียมของผู้ร่วมวิจัยทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง
2. หลีกเลี่ยงความขัดแย้ง หรือถ้าเกิดความขัดแย้งควรแก้ไขให้ดีที่สุด
3. ให้ผู้ร่วมวิจัย และผู้ที่เกี่ยวข้องยอมรับความคิดเห็น
4. เน้นความสัมพันธ์ของการทำงานร่วมกัน ไม่มีการแข่งขันกันเอง
5. ให้ความสำคัญกับความรู้สึกของผู้ร่วมการวิจัยทุกคน

จริยธรรมของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

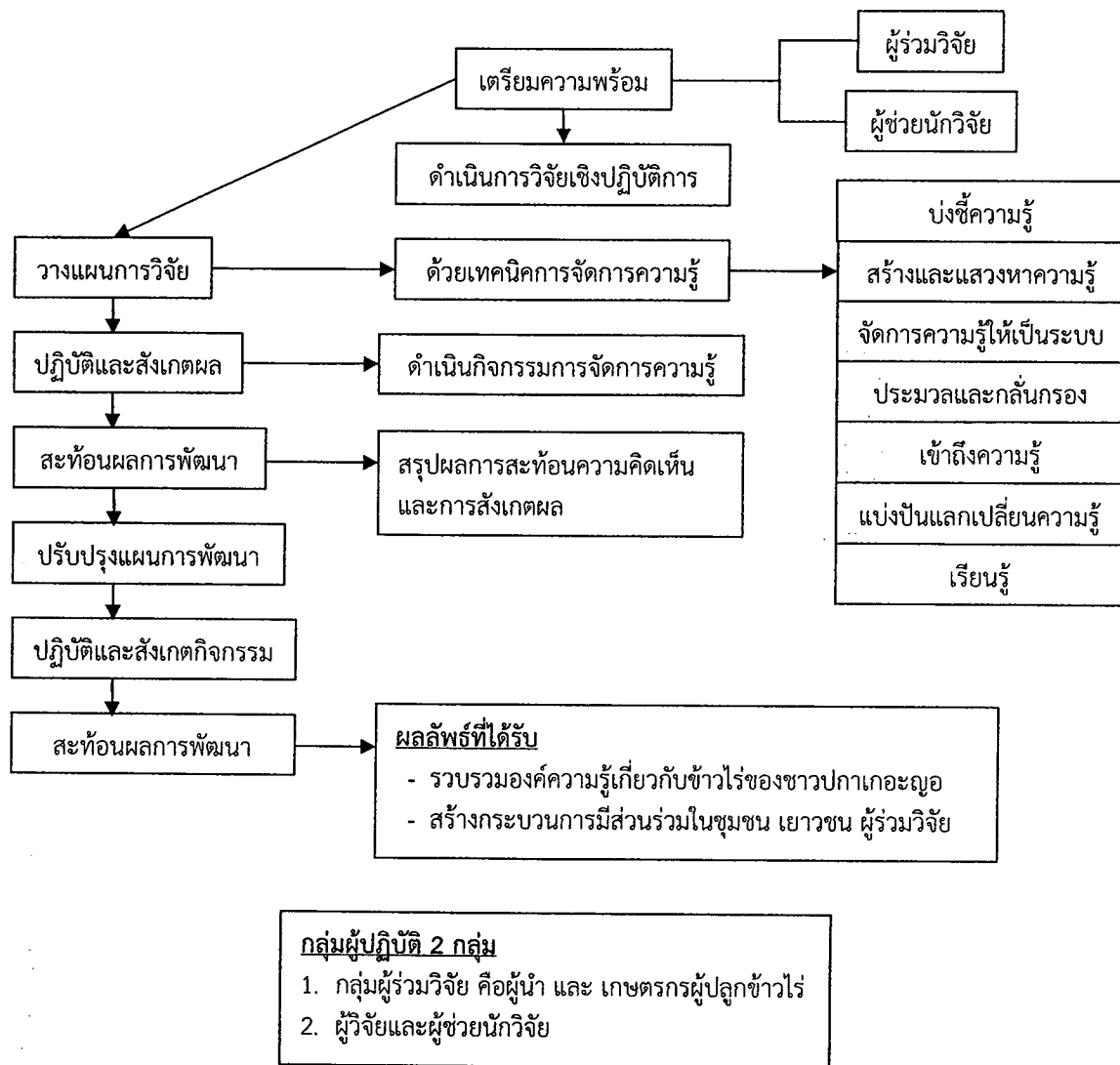
Schmuck (2006) จริยธรรมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการเน้นหลักของค่านิยมที่มีคุณธรรม มีความสัมพันธ์ที่มีคุณธรรม ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. เก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรในการศึกษา
2. วางแผนการวิจัยกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องตามระบบ และกติกาของชุมชน
3. สร้างความน่าเชื่อในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เน้นให้คนในกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วมเก็บข้อมูล
4. ให้ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการพิจารณาและยอมรับผลของการศึกษา
5. เปิดเผยผลการศึกษาต่อสาธารณะชน
6. รายงานผลการศึกษาไปยังผู้บริหารของหน่วยงานและชุมชน
7. บูรณาการวิจัยเชิงปฏิบัติการเข้ากับระบบการทำงานจริง เพื่อให้วงจรการวิจัยสามารถพัฒนากระบวนการทำงานต่อไปได้

จึงสรุปได้ว่า การวิจัยปฏิบัติการเป็นกระบวนการที่เน้นให้ผู้ร่วมวิจัยและผู้วิจัยเข้ามามีส่วนในการดำเนินการวิจัย ซึ่งมีขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย คือ การวางแผน การปฏิบัติ การสังเกตและการสะท้อนผล

6. กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ของ Kemmis (2002) เป็นกระบวนการใช้ในการวิจัย โดยใช้เทคนิคการจัดการความรู้มาเป็นกระบวนการส่งเสริมให้ผู้ร่วมวิจัยมีส่วนร่วมในการรวบรวมความรู้ แลกเปลี่ยนความรู้ รวมทั้งเผยแพร่ความรู้ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและต่อผู้อื่น ด้วยกระบวนการ 7 ขั้นตอน คือ การบ่งชี้ความรู้ สร้างและแสวงหาความรู้ จัดระบบความรู้ การประมวลผลและกลั่นกรองความรู้ เข้าถึงความรู้ แบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ และการเรียนรู้ เข้ามารวมกันรวบรวมองค์ความรู้ของชาวไร่ ของชาวปกาเกอญอ ที่ตำบลห้วยสัตว์ใหญ่ อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 3 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

ภาพที่ 4 เตรียมความพร้อมการทำวิจัยโดยผู้วิจัยชี้แจงถึงขั้นตอนการทำวิจัยเพื่อให้ผู้สนใจสมัครเข้าร่วมการทำวิจัย

1.2 ผู้วิจัยเตรียมความพร้อมให้ผู้ร่วมวิจัย โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ทุกคนมีความรู้และความเข้าใจในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

1.3 ผู้วิจัยค้นหาผู้ช่วยนักวิจัยจากนักศึกษาสาขาการจัดการชุมชน คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งมีความรู้ ความเข้าใจและทักษะการทำงานร่วมกับชุมชน จำนวน 8 คน

1.4 ผู้วิจัยขออาสาสมัครผู้ช่วยนักวิจัยที่เป็นเยาวชนของปกากะญอ จำนวน 2 คน ให้ร่วม

2. การดำเนินการในวงจรการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

ดำเนินการในวงจรการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ เรื่อง ข้าวไร่ และ เพื่อรวบรวมองค์ความรู้เรื่องข้าวไร่ กระบวนการในวงจรวิจัยปฏิบัติการ ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ ผู้วิจัยวางแผน การปฏิบัติ การปฏิบัติตามแผน การสังเกต และการสะท้อนผล จำนวน 2 วงจร ดังนี้

การวิจัยวงจรที่ 1 ประกอบด้วย 1.1 การวางแผนการดำเนินกิจกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการความรู้ เรื่องข้าวไร่ โดยใช้เทคนิคการจัดการความรู้ (Knowledge Management หรือ KM) ขั้นสร้างและแสวงหาความรู้ การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ การประมวลและกลั่นกรองความรู้ แผนการเข้าถึงความรู้ และเผยแพร่ข้อมูล 1.2 การปฏิบัติและสังเกตการดำเนินกิจกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการความรู้ เรื่องข้าวไร่ และ 1.3 การสะท้อนผล เพื่อนำผลจากการสะท้อนไปพัฒนาและปรับปรุงการดำเนินกิจกรรมการรวบรวมองค์ความรู้ในการวิจัยวงจรที่ 2 ประกอบด้วย 2.1 การวางแผนการจัดการความรู้ 2.2 การปฏิบัติและสังเกตการจัดการความรู้ และ 2.3 การสะท้อนผลการจัดการความรู้ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้